

BALKAN SAVAŞLARI'NIN OSMANLI'DA İŞÇİ HAREKETLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ Effects of the Balkan Wars on the Labour Movements in the Ottoman Empire

Kadir YILDIRIM*

ÖZET

Sanayileşme çabalarının 19. yüzyılda hız kazanmasıyla birlikte, Osmanlı çalışma hayatında çok sayıda işçi çalıştıran üretim birimlerinin sayısı da artmaya başlamıştır. Bu artışın doğal sonuçlarından birisi de, 1870'lerden itibaren işçi ve işveren kesimleri arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanan grevlerin daha sık görülmeye başlanmasıdır. 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet ise, işçi hareketleri ve işçi örgütlenmesinin yerleşmesi için gerekli ortamı hazırlamıştır. Osmanlı geneli için işçi hareketleri değerlendirildiğinde, Selanik, Drama, Kavala, İskeçe, Üsküp, Manastır gibi önemli üretim merkezlerini barındıran Rumeli bölgesi, ülke içinde işçi hareketlerinin en sık görüldüğü ve işçi sendikalarının en faal olduğu bölgelerden biriydi. Bu hareketlilik 1910 yılıyla birlikte Rumeli bölgesi içinde olduğu gibi İstanbul'u da kapsayacak şekilde bölgeler arasında da işçi dayanışmasının yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Ancak 1912 yılında başlayan Balkan Savaşları, Rumeli bölgesinin kaybedilmesiyle birlikte işçi kesiminin yaşadığı bu gelişim sürecini de geri dönmeyecek biçimde kesintiye uğratmış ve Osmanlı işçi sınıfını başsız bırakmıştır. Arşiv kayıtları ve döneme ait süreli yayınların temel alındığı bu çalışma, işçi hareketlerinin gelişim sürecini ve Balkan Savaşları'nın bu sürece etkilerini Rumeli bölgesi üzerinden hareketle ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler; Osmanlı, İşçi Hareketleri, Grev, Rumeli, Balkan Savaşları

ABSTRACT

With the increase of industrialization in the 19th Century, number of production units which employed a large number of workers also began to increase in the Ottoman labour life. One of the natural results of this increase is that strikes stemming from disagreements between employers and employees began to be seen more frequently from the 1870's on. Especially the Second Constitutional Monarchy, declared in 1908, formed a basis for settlement of labour movements and labour organizations. The Rumelia region which included important production centers like Salonika, Drama, Kavala, Xanthi and Manastir, was one of the most stunning region in the Ottoman territories in terms of frequency of

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Anabilim Dalı, kadiry@istanbul.edu.tr.

labour movements and activeness of labour organizations. Throughout 1910, that dynamism paved the way for solidarity among workers both in the Rumelia region and other regions of the empire. But the Balkan Wars, which began in 1912, and the loss of Rumelia region interrupted the progress of the labour movements irrevocably and the labour organizations in the Ottoman State got leaderless. This study, which is based on primary sources such as archive records and the periodicals, aims to show the progress period of the labour movements in the Ottoman Empire and effects of the Balkan Wars to that progress period on the basis of the Rumelia region.

Keywords; *Ottoman, Labour Movements, Strike, Rumelia, Balkan Wars.*

Osmanlı tarihine yönelik literatürde, Balkan Savaşlarının Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerini askerî, siyasî, iktisadî ve sosyal açıdan incelemeyi hedefleyen birçok çalışma yapılmıştır. Savaşlarla birlikte Osmanlı'nın Rumeli'deki topraklarının tamamına yakınına terk etmek zorunda kalması, savaşların toprak ve insan kaybı dışında, özellikle göç dalgalarıyla birlikte yoğun insanî felaketler ve büyük acılara da yol açmasına neden olmuştur. Bu durumu inceleyen araştırmacılarla birlikte çalışma sayısının artması, konunun çeşitli yönleriyle derinlemesine ele alınmasına imkân sağlamış ve geniş bir birikim oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ancak yine de bu savaşların Osmanlı ve hatta Cumhuriyet dönemi Türkiye'si için etkileri tam olarak ortaya konamamıştır. Bu çalışma da, söz konusu alana bir katkı olması amacıyla, savaşların Osmanlı emek tarihi açısından etkilerini ve sonuçlarını değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Çalışmada ilk olarak 1870'lerden itibaren Osmanlı'da işçi hareketlerinin görülmeye başlanması ve yaygınlaşmasını, dönem içinde yapılan iş bırakma eylemleri, yani grevlerin iş kolları ve sektörler arasında dağılımı üzerinden inceleyeceğiz. Bu inceleme esnasında Osmanlı sosyal ve siyasî hayatında önemli bir kırılmayı temsil eden 1908 Temmuz'unu, yani II. Meşrutiyet'i temel alarak, Osmanlı'da işçi hareketlerinin gelişimini 1870-1908 Temmuz arası ve Temmuz 1908'den Balkan Savaşları'na, yani Rumeli bölgesinin kaybedildiği 1912 yılı sonuna kadar olacak şekilde iki ayrı dönem üzerinden değerlendireceğiz.

Çalışmanın ikinci kısmında, yine 1870'lerden başlayarak 1912 yılı sonuna kadarki süreçte Osmanlı işçi hareketlerinin geneli içinde Rumeli bölgesinin önemine değinerek, Selanik, Kavala, Drama, İskeçe, Üsküp vb. bölgelerde yapılan grevlerle işçi örgütlenmesi üzerinden bölgenin Osmanlı çalışma hayatındaki yerini ve etkinliğini ortaya koymaya çalışacağız.

Üçüncü ve son kısımda ise, Balkan Savaşları ile birlikte bölgenin Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasının Osmanlı işçi hareketleri ile işçi örgütlenmesi üzerindeki etkisini, 1922'ye kadarki süreçte işçi hareketleri ve örgütlenmesinin gelişimiyle karşılaştırmalar yaparak değerlendireceğiz. Gerek bölgesel, gerekse dönemsel olarak yapacağımız bu değerlendirme sonucunda, Balkan Savaşları'nın Osmanlı'da özellikle 1908 sonrasında hem grevler hem de işçi sendikalarının önemli bir ivme yakaladığı gelişim sürecine yönelik olumsuz etkilerini ortaya koymaya çalışacağız.

1. Osmanlı'da İşçi Hareketlerinin Gelişimi

Osmanlı toplumunun genel yerleşim durumuna bakıldığında üçlü bir yapı ile karşılaşmaktadır. Buna göre toplumsal yapı; şehirlerde oturan yöneticiler, tüccarlar ve esnaflar; kırsal alan ve köylerde yaşayan ve tarımla uğraşan köylüler ve henüz tam olarak yerleşik hayata geçmemiş ve yine tarımsal faaliyetlerle ilgilenen göçebelere oluşmuştur.¹ 19. yüzyılın sonları gibi geç dönemlerde dahi imparatorluk nüfusunun % 80'i kırsal alanlarda yaşamakta ve tarım merkezli faaliyetlerle uğraşmaktaydı.² Toplumsal yapının bu niteliği, doğal olarak çalışma hayatı ve işgücünün yapısal durumunu da biçimlendirmişti. Buna göre, sanayi ve hizmetler sektöründe çalışan ücretli ve maaşlılar genellikle büyük şehirlerde, tarımla uğraşan ve çiftçilik yapanlar ise kırsal alanlar ve köylerde toplanmışlardı.

Çalışma hayatı aktörlerinin ve işgücünün bu mekânsal dağılımında, nüfusun genellikle yoğunlaştığı ve en fazla istihdam oranına sahip olan sektör, toplumun genel kırsal karakterine uygun olarak tarım sektörü olmuştur. 1874'te Şark Gazetesinde belirtildiği gibi, Osmanlı'da esas servet kaynağı dönem itibarıyla ziraat olup, tarımın ülkenin ekonomik yapısındaki bu başat karakteri daha uzun seneler devam edecek ve sanayi uzun yıllar sonra belki ziraat kadar önemli olabilecekti. Gazete bu görüşüne dayanak olarak gelişmiş ülkelerde sanayinin gelişim sürecini göstermişti. Sanayinin gelişiminin gecedan sabaha kadar gerçekleşecek bir olay olmadığı, ülkedeki yollar, gümrükler, fabrikalar vb. birçok unsura bağımlı olduğu belirtilmişti.³ Sanayi üretiminin yoğunlaştığı kentlerde dahi tarım hiçbir zaman önemini yitirmemiş ve başat sektör olmaya devam etmişti. Erken dönemler için olduğu gibi 1900'ler sonrasında da geçerli olan bu durum, 17 Ekim 1908 tarihli hayvancılıkla ilgili ıslah çalışmalarına yönelik olarak Dâhiliye Nezareti tarafından hazırlanan bir raporda "*Memâlik-i Osmaniye'de san'at ve ticaret henüz terakki eylememiş olmak hasebiyle ahalinin medar-ı mâişeti ziraatten ibaret kalmış...*" denilerek ifade edilmekteydi.⁴

Tarımın ekonomik ve sosyal yapıdaki bu hâkim karakteri, aynı zamanda sanayinin de gelişmemiş olması anlamına gelmekteydi. Gelişmeyen sanayi ise, Osmanlı'da işgücünün olmasa da, ücret karşılığı işçiliğin gerek niceliksel, gerekse niteliksel açıdan yeterli büyüklüğe ulaşamamasına neden olmuştu. Tarımda bağımlı çalışmanın, yani ücretli işçiliğin düşük oranlarda oluşu da bu durumun önemli etkenlerinden biriydi.⁵ Ancak 19. yüzyıldan itibaren

¹ Bahaeddin Yediyıldız, "Osmanlı Toplumunu", **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Cilt 1, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1994, s. 471.

² Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, 5. Bsk., İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s. 221.

³ "Terakki-i Ziraat", **Şark**, No: 97, 11 Mart 1290, 23 Mart 1874, s. 1.

⁴ BOA, **DH. MKT. PRK.** 2802/131. 21 N 1326. 17 Ekim 1908.

⁵ Güran, 19. Yüzyılın ikinci yarısı ve 20. Yüzyılın başlarında tarımda ekili toprakların, ülke topraklarının çok sınırlı bir miktarını oluşturduğunu belirterek sayısal örneklerle düşük nüfus yoğunluğunu ortaya koymakta ve toprak faktörünün bolluğuna karşın emeğin kıt bir faktör olduğunu ifade etmektedir. (Tevfik Güran, "Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910", **Türk İktisat Tarihi Yıllığı**, S. 1, İÜ İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları

devlet ve özel sektör fabrikalarının açılması, madencilikte yaşanan gelişmeler vb. sanayileşme hareketleri sonrası, hem nicel hem de nitel anlamda ücretli işçilik gelişmeye başlamış, geleneksel zanaat sisteminde çalışanlar da hesaba katıldığında önemli bir çalışan sınıfı oluşmaya başlamıştı.

Bu doğrultuda İstanbul, Selanik, İzmir, Bursa ve Beyrut gibi bölgeler, ücretli çalışmanın ve beraberinde işçi sayısının arttığı, bununla birlikte işçi ve işveren tarafları arasındaki ilişkinin de daha kurumsal hale gelmeye başladığı bir yapıya bürünmesine yol açmıştır. Bu bölgelerde artan fabrikalarla birlikte, geleneksel zanaat sisteminde var olan işçilere fabrika işçilerinin de katıldığı ve ücretli çalışan sayısının nicel açıdan bir gelişim gösterdiği görülmüştür. Zanaat sisteminde işçi ve işveren, yani usta ile kalfa ve çırak arasındaki daha ailevi olarak nitelendirebileceğimiz ilişkilerin fabrika sisteminde yerini daha kurumsal ilişkilere bırakması ise, işgücünün nicel gelişim yanında, nitel açıdan da bir gelişim yaşamasına ve çalışma hayatında işçi işveren taraflarının daha belirgin hale gelmesine neden olmuştur. İşçiler açısından nicel ve nitel anlamda yaşanan bu iki gelişmenin sonuçlarından biri ise, 1870'lerden başlayarak Osmanlı çalışma hayatında iş bırakma eylemleri ve grevlere daha sık rastlanılması olmuştur.

1.1. 1870'ler ve Sonrasında İşçi Hareketlerinin Gelişimi

Çalışma hayatında grev, lokavt, oturma eylemi, iş yavaşlatma ve benzeri eylemlerin tamamı, üretime konu olan taraflarca çalışma huzurunun sağlanmasına yönelik gerçekleştirilen hareketlerdir. Ücretlerin düşüklüğü, geç ödenmesi ya da hiç ödenmemesi, çalışma şartlarının ağırlığı, çalışma saatlerinin uzunluğu, işveren tarafından kötü muameleye maruz kalındığı vb. şikâyetler, bir işverene bağımlı olarak çalışmanın söz konusu olduğu tarihin her döneminde işçiler tarafından dile getirilmiştir. Bu şikâyetler sonucu gerçekleştirilen grev, iş bırakma, iş yavaşlatma vb. eylemler de, işçilerin çalışma yaşamının kendilerine sunduğu şartlardan mutlu olmadıklarını, yani huzursuzluklarını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde işverenlerin çalışanlarının performanslarından memnun olmaması, kârlarının düşüklüğü veya maliyetlerinin yüksekliğinden yakınmaları gibi şikâyetleri de çalışma hayatında işveren tarafının huzursuzluklarını yansıtmaktadır. Bu huzursuzluklar da, lokavt, işçi çıkarma, disiplin kurallarını ağırlaştırma gibi kararlarla çalışma ve üretim hayatında kendini göstermektedir. Dolayısıyla işçi veya işverenlerin temelde grev ve lokavt olmak üzere çalışma hayatını sekteye uğratacak çeşitli eylemlerde bulunmalarının en önemli nedeni, çalışma hayatının kendilerine bakan sonuçlarından duydukları mutsuzlukların bir sonucudur.

Osmanlı açısından bakıldığında, özellikle 1870'lerle birlikte çalışma ve yaşam standartlarından duyulan rahatsızlık nedeniyle başta grevler olmak üzere, işçi hareketlerinin daha yoğun yaşandığını görmekteyiz. Aslında çalışma hayatında işçilerin yaşadığı rahatsızlıklar çok daha erken dönemlerde dahi çeşitli iş bırakma eylemlerinin gerçekleştirilmesine

Merkezi, İstanbul 1987, s. 229.; Tefik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, Eren Yayınları, İstanbul 1998, s. 65-67.). Emeğin bu görelî kıtlığı ve toprakların bolluğunun küçük üreticilerin büyük toprak sahipleri karşısında direnme gücünü artırdığını ileri süren Pamuk ise, bu nedenle Çukurova dışında tarımda ücretli işçi çalıştıran büyük işletmelerin yaygınlaşmadığını ve ücretli işçiliğin düşük oranlarda kaldığını ifade etmektedir. (Şevket Pamuk, **a.g.e.**, s. 215.)

neden olmuştu. Örneğin 1473 gibi erken bir tarihte ücretlerini alamadıkları için seramik işçilerinin⁶, 1587 yılında İstanbul’da bir cami inşaatında 12 akçe olan günlük ücretlerinin 16 akçeye çıkarılması talebiyle duvarcı, marangoz ve taşçı işçilerinin iş bırakarak grev yaptıkları görülmektedir.⁷ 1620 yılında Venedikli tüccarlara karşı İzmir limanında çalışan hamallar da ücretlerinin yaklaşık 3 kat artırılmasını talep ederek grev başlatmış ve Osmanlı topraklarında erken tarihli bir iş bırakma eylemine imza atmışlardı.⁸ Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı çalışma hayatında grevler, sadece fabrikaların açıldığı 19. yüzyıla mahsus bir olgu olarak kalmamış, ücretli çalışma ilişkilerinin söz konusu olduğu ve işçi-işveren tarafları arasında anlaşmazlık yaşandığı hemen her dönemde ortaya çıkabilmiştir. Osmanlı’da işçi hareketleri açısından 1870’lerin özelliği ise, bu dönemle birlikte ücretli çalışan sayısının artmasıyla çalışma hayatında işçi ve işveren taraflarının belirginleşmesi, bu netleşme sonrasında da iş bırakma eylemlerinin ara sıra görülen eylemler olmaktan çıkarak bir süreklilik kazanmasıdır. Bu süreklilik de, Osmanlı işçisi için çalışma hayatında grev eyleminin işverenlere ve diğer taraflara karşı bir silah olarak kullanılmasının bilincine varılması ve daha fazla tercih edilmesi anlamına gelmekteydi. Nitekim aşağıda 1872 sonrası için işkolu ve sektörler göre tasnif edeceğimiz grev sayılarından da görüleceği üzere, bu dönemle birlikte işçiler tarafından gerçekleştirilen iş bırakma eylemleri önemli sayılara ulaşmış ve çalışma hayatının sık rastlanan bir gerçeği haline gelmiştir.

Tablo 1: İşkolu ve Sektörlere Göre Grevlerin Dağılımı (1872-1908 Haziran)

İşkolu	Grev Sayısı	%
Denizcilik	27	30
Gıda	15	16
Tekstil	14	15
İnşaat	10	11
Diğer	9	10
Rıhtım, Dok ve Antrepo	5	6
Demiryolu	4	5
Madencilik	3	3
Hizmetler	3	3
Basın Yayın ve Matbaacılık	1	1
Toplam	91	100
- Kamu Sektörü	39	43
- Özel Sektör	52	57

⁶ Mehmet Şehmus Güzel, “İlk Grev”, **Tarih ve Toplum**, S. 119, Kasım 1993, s. 41.

⁷ Yıldırım Koç, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 42.

⁸ Engin Berber, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan Bir Eylem: İzmir Liman İşçileri”, **European Journal of Turkish Studies**, 11/2010, (Çevrimiçi) <http://ejts.revues.org/index4303.html>, 16.06.2011, s. 5.

Kaynak: Kadir Yıldırım, *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)*, İ.Ü. SBE ÇEKO Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 322.

Tablo 1’de de görüldüğü gibi, 1872 yılından başlayarak 1908 yılında II. Meşrutiyet’in ilan edileceği Temmuz ayına kadar geçen sürede Osmanlı topraklarında yapılan 91 adet grev tespit edilebilmiştir. Bu grevlerin 52 adedi, yani % 57’si özel sektörde çalışan işçiler; 39 adedi, yani % 43’ü ise kamu sektöründe devlete ait fabrika ve diğer üretim birimlerinde çalışan işçiler tarafından gerçekleştirilmiştir. Grevlerin yapıldığı iş kolları açısından işçi hareketleri ele alınacak olursa, denizcilik sektöründe, Tersane-i Amire öncülüğünde kamuya ait üretim birimlerinde çalışan işçilerin grev silahını en fazla kullanan çalışanlar olmuştur. Tütün işçileri öncülüğünde gıda sektörü ile, ipek işçileri öncülüğünde tekstil sektörü de iş bırakma eylemine görece olarak daha fazla başvuran ücretlilerdir.

Dönem itibarıyla bir işçi cemiyeti tarafından organize edildiğini tespit ettiğimiz grevler, 1905’te Kavala’da tütün işçilerinin Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti tarafından yürütülen eylemi ile⁹ Ocak 1908’de İstanbul’da ekmek işçilerinin Hamurkâr Cemiyeti adlı örgütçe yürütülen eylemleriydi¹⁰. 1908 öncesi için iş bırakma eylemlerinin örgütlü hareket etme açısından genel özelliği, grevlerin bir sendika öncülüğünde yapılmaması, daha ziyade anlık olarak kendiliğinden gelişen, bu nedenle kısa süren eylemler olmasıydı. Ancak bu durum, 1908’le birlikte siyasî ve sosyal ortamın daha müsait hale gelmesi sonucu, Selanik ve İstanbul başta olmak üzere birçok bölgede işçi sendikalarının kurulmasıyla değişecekti.

1.2. Temmuz 1908-1912 Döneminde İşçi Hareketleri

1908 yılında Meşrutiyet’in tekrar ilanı ülkede görece bir özgürlük ortamının da doğmasına yol açmıştı. Bu ortamı en iyi değerlendiren kesimlerden biri de, hem örgütlenme hem de grev hareketleriyle ön plana çıkan işçiler olmuştur. Meşrutiyet sonrası yaşanan grev dalgası İkdâm Gazetesi’nde “2 ay evveline gelinceye kadar sahâif-i matbuâta geçirilemediği için “grev” kelimesinin ne demek olduğunu pek çoklarımız bilmediği gibi, grev dediğimiz hâlet, yani terk-i eşgal dahi mecburen gayr-i vâki idi. Şimdi ise bütün gazetelerin birkaç sütununu grevler işgal ediyor... Sanki bir göreneğe tabiiyet ediliyormuş gibi her şirket müstahdemini peyderpey ta’til-i eşgale kıyam etti.” şeklinde ifade edilmiştir.¹¹

Mehmed Cavid, yoğun grev eylemleri ile ilgili yazısında, grevin o güne kadar Osmanlı gündemine sadece gazetelerin iktisat sayfalarında Avrupa’daki örneklerinin anlatılması ve haber yapılmasıyla girdiğini belirtmişti.¹² İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther ise, 1908 Osmanlı raporunda Meşrutiyet’in ilanını takip eden dönemi 3’lü bir sınıflandırmaya tabi tutmuştu. 24 Temmuz’dan Ağustos sonuna kadar olan dönemi *Sevinç Dönemi* olarak belirterek, bu dönemde Meşrutiyet’in ilan edilmesiyle yapılan sevinç gösterilerine vurgu yapmıştı.

⁹ BOA, **BEO.** 2577/193271. 13 RA 1323. 18 Mayıs 1905.; BOA, **TFR. I. SL.** 67/6659. 26 M 1323. 2 Nisan 1905.

¹⁰ BOA, **DH. MKT.** 2712/3. 25 Z 1325. 29 Ocak 1908.

¹¹ “Grevler ve Netâyici”, **İkdâm**, Numara: 5141, 16 Eylül 1908, s. 1.

¹² Mehmed Cavid, “Ta’til-i Eşgal Meselesi”, **Servet-i Fünun**, No: 21, 2 Ağustos 1324, 15 Ağustos 1908, s. 1.

Bunu ikinci dönem, yani hürriyeti, grev yapma, iş bırakma olarak yorumlayan ve ücretlerine zam talep ederek greve giden işçilerin eylemlerini içeren bir *Grev Dönemi* izlemiştir. Üçüncü dönemse Avusturya-Macaristan'ın 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i işgali sonrası 11 Ekim'de başlayan *Boykot Dönemi*'ydi.¹³

II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen 1908 Temmuz-Aralık ayları arasındaki dönem incelendiğinde, Osmanlı topraklarında başta İstanbul ve Selanik olmak üzere, ücretli çalışma ilişkisinin söz konusu olduğu hemen her bölgede grevler yapıldığı görülmektedir. 5 aydan biraz fazla süreyi kapsayan bu kısa dönemde tespit edebildiğimiz grev sayısı 143'tür.¹⁴ Daha önce değindiğimiz gibi, 1872 yılından 1908 yılına kadar geçen yaklaşık 36 yıllık sürede 91 grev yapılmış, daha önceki dönem içinse sayısı her ne kadar net olarak bilinemese de çok daha kısıtlı sayıda iş bırakma eylemi söz konusu olmuştur. Bu durum iş bırakma eylemleri açısından düşünüldüğünde, 1908 yılı yazının, imparatorluğun 600 yıllık geçmişinden daha fazla sayıda greve konu olduğu anlamına gelmekte ve işçi hareketleri açısından Meşrutiyet'in tekrar ilanının önemini artırmaktadır. 1908 yılı Ekim ayında işçi hareketleri ve işçi örgütlenmesini düzenleyen bir kanun olarak Geçici Ta'til-i Eşgal Yasası'nın çıkarılması¹⁵ her ne kadar grev sayısının belli oranda azalmasına yol açmışsa da¹⁶, Osmanlı işçisi için 1908 yazı etkin kullanılması halinde grev silahının ne denli yararlı olabileceğini göstermiş, bunun yanında örgütlü hareket etme bilincinin bir daha geri dönülmeyecek biçimde kazanılmasına imkân sağlamıştır. Aşağıda Tablo 2'de de görülebileceği gibi, 1908 yazındaki 143 grevden sonra 1912 sonuna kadar geçecek 4 yıllık dönemde tespit edebildiğimiz kadarıyla 73 adet iş bırakma eylemi daha yapılmış ve yaklaşık 4.5 yıllık bir sürede 216 adet grev gerçekleştiril-

¹³ Halil Ersin Avcı, **Türkiye 1908-İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther'in 1908 Yılı Türkiye Raporu (Çeviri ve Değerlendirme)**, Çanakkale 18 Mart Üni. Ofset Tesisleri, Çanakkale 2003, s. 126.

¹⁴ Kadir Yıldırım, **Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)**, İstanbul Üni. SBE ÇEKO Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 393.

¹⁵ "Ta'til-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-ı Muvakkat", **DÜSTUR**, Tertip 2, C. 1, Dersaadet, Matbaa-ı Osmanî, 1911, s. 88-90.; Meclis açılmamış olduğu için ilk olarak muvakkat, yani geçici bir kanun olarak çıkarılan Ta'til-i Eşgal Yasası, 1909 yılında Meclis tarafından da kabul edilerek asıl halini almıştır. Asıl kanunun tam metni ve çıkarılması süresinde Meclis-i Mebusan'da yapılan görüşmeler için bkz. Gündüz Ökçün, **Ta'til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s. 15-132.

¹⁶ Yasa grevleri yasaklamasa da, sınırlayıcı bir düzenleme olarak yürürlüğe girmiştir. (Ahmet Makal, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 – Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara 1997, s. 276-278.) Bu sınırlayıcı yönü, Gülmez'in de belirttiği gibi grevlerin yasaklanması şeklinde değil, grev yapılabilmesini uzlaşma girişimine başvurulması şartıyla serbest bırakması şeklinde olmuştur. (Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)", **Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 799.) Grev eyleminden önce uzlaşma şartının yerine getirilmesinin şart koyulması da, grev sayısının belli bir oranda da olsa azalmasına yol açmıştır.

miştir. Bu iş bırakma eylemlerinin tümünde, önceki dönemler için olduğu gibi Selanik başta olmak üzere Rumeli bölgesinin diğer kesimleri İstanbul'dan sonra İmparatorlukta işçi hareketlerinin en canlı olduğu bölgeler olmuştur.

Tablo 2: İşkolu ve Sektörlere Göre Grevlerin Dağılımı (Temmuz 1908-1912)

İşkolu	Grev Sayısı	%
Gıda	43	20
Demiryolu	36	17
Tekstil	30	14
Rıhtım, Dok ve Antrepo	24	11
Hizmetler	20	9
Madencilik	17	8
Denizcilik	13	6
Diğer	13	6
Basın	9	4
İnşaat	9	4
Enerji	2	1
Toplam	216	100
- Özel Sektör	192	89
- Kamu Sektörü	24	11

Kaynak: Kadir Yıldırım, Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922), İstanbul Üni. SBE ÇEKO Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 393 ve 424'ten yararlanılarak düzenlenmiştir.

2. İşçi Hareketleri Açısından Rumeli Bölgesi

Özellikle demiryolu ve liman yatırımları sonrasında ticaret ve sanayi açısından Selanik merkezli olmak üzere Kavala, Drama, Üsküp, İskeçe ve Rumeli bölgesinin diğer kesimlerinin Osmanlı ekonomisi açısından önemi bir hayli artmıştı. Bir bütün olarak Selanik Vilayeti'nin 1865 yılında 755.630 olan nüfusunun Balkan Savaşlarıyla Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasından hemen önceki 1911 yılında 1.347.915'e çıkarak 2 kata yakın bir artış sağlaması da, bölgenin hem bir üretim merkezi olarak, hem de bir pazar olarak önemini ortaya koymaktadır.¹⁷ Bölgenin demiryolları ile İstanbul'a bağlanması ve fabrika temelli üretimin de artmasıyla birlikte ekonomik niteliği iyice önem kazanmıştı.¹⁸ Bu durum Selanik'i işçiler açısından da bir çekim merkezi haline getirmişti. Selanik merkez sancağının 1878 yılında 50.000 olan nüfusunun 1910'ların başında 150.000'e ulaşması ve sanayide yaşanan gelişmeyle birlikte iş

¹⁷ Yakup Akkuş, **Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdarî-Malî İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)**, İstanbul Üni. SBE İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 623.

¹⁸ Alberto Nar, "The Jews of Thessaloniki March Through Time", **The International Association of Jewish Lawyers and Jurists : JUSTICE – Special Issue: Remember Salonika**, Tel Aviv Spring 1999, s. 11.

imkânlarının da genişlemesi sonrası, ülke sanayisi açısından bölge iyice ön plana çıkmıştı.¹⁹ İmparatorlukta grevler gibi işçi eylemleriyle sendikalar ve sosyalist hareket bazlı gelişmelerin ilk başladığı yerlerden birinin Selanik olması da, yaşanan bu gelişmeler ve artan işçi sayısı ile birlikte işçi kesiminin haklarını arama noktasında edindiği bilincin bir sonucu olmuştu.²⁰

Bölgenin bir diğer önemli üretim merkezi olan Kavala da, 1905 yılı itibarıyla 4.000'den fazla hane ve 20.000'i aşkın nüfusa sahip,²¹ dışarıdan gelen işçilerle birlikte 10.000 civarında tütün işçisini barındıran²² ve tütün ticareti açısından önemi gittikçe artan bir bölge olarak dikkat çekmekteydi. Tütün sanayinin önemli ölçüde geliştiği Kavala, iş imkânlarının da bu gelişmenin paralelinde artmasıyla birlikte işgücü açısından çok fazla göç almaktaydı. İktisadi açıdan yaşanan bu değişim ve hareketlilik, 1905 yılında olduğu gibi Selanik, Girit ve İzmir gibi bölgelerden çalışmak üzere Kavala'ya gelenlere tepki olarak ve ücretlerinin de artırılması talebiyle Kavala tütün işçilerinin büyük çaplı bir grev yapmalarına dahi neden olmuştu. Osmanlı'da bir sendika öncülüğünde yapıldığını tespit edebildiğimiz ilk işçi eylemi olan bu grevi, Tütün İşçileri Saadet Cemiyeti organize etmişti.²³ Şiddet dozu hayli yüksek eylemde grevciler Amerikan Tütün Şirketi fabrikaları ile idare merkezine saldırmış ve 1.000'i aşkın cam kırmış,²⁴ Alatini mağazasını da gazla yakmaya teşebbüs etmişlerse de güvenlik güçlerinin müdahalesiyle engellenmişlerdi.²⁵

Aynı yıllar bölge genelinde çok sayıda grev yapılması, işçi hareketleri açısından bölgenin canlılığını yansıtmaktaydı. Nitekim 1904 yılında Selanik İskeçe'de, işçi sayısının fazlalığı ve o sene tütün mahsulatının iyi olmaması nedeniyle yapılacak işlerin az olduğunu iddia eden tüccarlar, işçi ücretlerini % 50 kesmek isteyince tütün işçileri greve başlamıştı. Bunun üzerine 1.000'den fazla işçi tütün mağazalarına saldırmıştı. İskeçe Kaymakamı'nın taraflar arasında arabuluculuk faaliyeti sonrası işçi ücretlerinin geçmiş yıllardaki miktarıyla, yani kesinti yapılmadan ödenmesi için tüccarlar ikna edilmiş ve işçilerin eylemi de sona ermişti.²⁶ Manastır'daki fırın işçileri, yine Manastır'daki ayakkabıcı işçileri (150) ve Selanik'teki ayakkabıcı işçileri enflasyon karşısında eriyen ücretlerine tepki olarak 1904 yılında grev yapan

¹⁹ Selanik'te sanayinin 19. Yüzyıl ve 20. Yüzyıl başında yaşadığı gelişme, kat ettiği mesafe ve sanayi işçiliğinin durumu için bkz. Donald Quataert, "Selanik'teki İşçiler, 1850-1912", **Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950**, Der. Donald Quataert ve Erik J. Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul 1998, ss. 97-122.

²⁰ Marc Baer, "Globalization, Cosmopolitanism, and the Dönme in Ottoman Salonica and Turkish Istanbul", **Journal of World History**, Vol. 18, No. 2, 2007, s. 150-151.

²¹ BOA, **TFR. I. SL.** 68/6732. 3 S 1323. 9 Nisan 1905.

²² BOA, **Y. PRK. ASK.** 227/86. 17 M 1323. 24 Mart 1905.

²³ Tutku Vardağlı, "1908'e Giden Yolda İşçi Hareketleri: Selanik Vilayeti Tütün İşçileri", **Dünya Bakarak Bugünü Anlamak – 2008'den 1908'e Bakmak**, Yayına Haz.: Mutlu Dursun ve Tutku Vardağlı, Tarem Yayınları, İstanbul 2009, s. 39.

²⁴ BOA, **BEO.** 2577/193271. 13 RA 1323. 18 Mayıs 1905.

²⁵ BOA, **TFR. I. SL.** 67/6659. 26 M 1323. 2 Nisan 1905.

²⁶ BOA, **TFR. I. ED.** 7/611. 2 RA 1322. 17 Mayıs 1904.

diğer işçiler olurken,²⁷ 1905 yılında Vidin'deki tütün işçileriyle birlikte İskeçe'deki tütün işçileri tekrar greve çıkmış²⁸, Selanik'teki tekstil işçileri de iş bırakma eylemine başvuran bir diğer işçi grubu olmuştur.²⁹

İstanbul'da yapılan bir grev sonrası eylemle ilgili tutulan resmî raporları incelediğimizde, aslında devletin de Rumeli bölgesinin işçi hareketleri açısından önemli bir potansiyele sahip olduğunun farkında olduğunu ve bundan endişe duyduğunu görmekteyiz. 1904 yılında İstanbul Cibali Reji Fabrikası'nda bir İtalyan ve Osmanlı vatandaşı 12 işçinin (11 Yahudi ve 1 Ermeni) teşvikiyle tütün işçileri bir grev teşebbüsünde bulunmuştu. Bu eylem sonrası Sadaret'ten Dâhiliye Nezaretine ve oradan da Zabtiye Nezaretine yazılan yazıda, “*Memâlik-i Şahane'de terk-i işgal olunması gibi muamele asla mesbûk olmadığı halde reji amelesi canibinden bu yolda bir hareket su-î misal teşkil ederek pek muzır neticeler tevellid edebileceğinden böyle bir suî misale meydan verilmemek için iktizası...*” denilerek, iş bırakma eylemlerinin su-i misal teşkil etmesinden, yani ülkenin diğer bölgelerine yayılmasından duyulan endişe gösterilmişti.³⁰ Devlet makamlarının Cibali'deki bu grevden etkilenerek iş bırakabileceklerini düşündüğü ilk işçi grubu ise, Selanik tütün işçileriydi. Nitekim devlet kaydında, *bazı kötü niyetli kişilerin Selanik işçilerini* de sürekli grev yapmaları noktasında tahrik ettiği belirtilirken³¹, bu nedenle güvenlik güçlerinin şimdiden Selanik reji işçileriyle ilgili soruşturma yapması ve işçiler arasında grev gibi eylemlerin teşvikçisi olanları açığa çıkarması istenmişti.³² Ancak bu karardan hemen sonraki yıl, yani 1906'da Selanik'te Allatini tuğla fabrikası işçileri³³, marangozlar ve demir işçilerinin; Üsküp'te kaftancılar ve kunduracı işçilerinin; Velez'de ayakkabı işçileri ve terzilerin iş bırakarak grev yapmaları, bölgedeki işçi hareketleri açısından devletin tedbirlerinin pek de sonuç vermediğini göstermektedir.³⁴

Aşağıda Tablo 3'te, 1872'den başlayarak 1908'e kadar geçecek sürede Osmanlı genelinde yapılan grevlerin bölgelere göre dağılımı verilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere, gerek nüfus, gerekse işçi sayısı açısından imparatorluğun en önemli bölgesi olan başkent İstanbul, grevlerin % 70'ine ev sahipliği yaparak ilk sırayı elde ederken, hemen arkasından Selanik gelmekte, Manastır, Üsküp, Velez ve Vidin de diğer grev bölgeleri olarak görülmektedir. Tablodan da görülebileceği üzere, Balkan Savaşlarında kaybedilen bölgelerde toplam 19 grev yapılmış olup, bu da 91 grevin yaklaşık % 21'inin bu bölgelerde gerçekleştirildiği anlamına gelmektedir.

²⁷ Donald Quataert, **a.g.e.**, s. 117.

²⁸ Şehmus Güzel, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 805.

²⁹ Donald Quataert, **a.g.e.**, s. 117.

³⁰ BOA, **DH. MKT.** 912/53. 8 L 1322. 16 Aralık 1904.

³¹ BOA, **BEO.** 2457/184231. 22 N 1322. 30 Kasım 1904.

³² BOA, **İ. HUS.** 123/1322N-069. 13 N 1322. 21 Kasım 1904.

³³ Donald Quataert, **a.g.e.**, s. 117.

³⁴ Şehmus Güzel, “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İşçi Hareketi ve Grevler”, s. 805.

Tablo 3: Grevlerin Bölgesel Dağılımı (1872-1908 Haziran)

Kent	Grev Sayısı	%
İstanbul	63	70
Selanik	12	13
İzmir	3	3
Manastır	2	2
Balıkesir	2	2
Üsküp	2	2
Velez	2	2
Diğer (Bitlis, Edirne, Şam, Vidin, Zonguldak)	5	6
Toplam	91	100

Kaynak: Kadir Yıldırım, *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)*, İ.Ü. SBE ÇEKO Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 323.

1908 yılı ve bu yıl içinde ilan edilen II. Meşrutiyet'in Osmanlı'da işçi hareketleri ile işçi örgütlenmesine olan etkisine yukarıda değinmiştik. Bu dönemde yaşanan kırılmayla birlikte, aşağıda Tablo 4'te de görülebileceği gibi grev sayısı önemli oranda artarken, Rumeli bölgesi de bu artışta ilk sıralarda yer almaktaydı. Nitekim yukarıda incelediğimiz 1872-1908 döneminden sonra, Temmuz 1908-1912 arasındaki dönemde Balkan Savaşlarında kaybedilen bölgelerde toplam 61 grev yapılmış olup, bu da tüm grevlerin yaklaşık % 29'unun bu bölgelerde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Söz konusu bölgenin geneli içinde, Selanik önceki dönemlerde olduğu gibi yine en fazla iş bırakma eylemine sahne olan bölgeydi. 1872-1908 döneminde 63 grev tespit edebildiğimiz İstanbul'da grev sayısı 93'e çıkmış ve yaklaşık % 50'lik bir artış yaşanmıştı. Her iki dönem içinde bölgeler arasında ikinci sırada yer alan Selanik'te ise, 1872-1908 döneminde 12 olan grev sayısı Temmuz 1908-1912 arasında 52'ye çıkmış ve % 400'e yakın bir artış göstermişti. Bu da, ele aldığımız dönemde, Osmanlı geneli için grevlerin en fazla artış yaşadığı bölgenin Selanik olduğu anlamına gelmektedir.

Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından hızlı bir grev dalgası ile karşılaşılan Selanik'te, Journal de Salonique gazetesi 13 Eylül 1908 tarihinde "*Bütün Cephelerde Grev*" başlığı ile çıkmıştı.³⁵ Yeni Asır Gazetesi ise, Selanik'te aynı günlerde un fabrikası, fırınlar, trenler, tramvaylar, sabun farikası, tütün mağazaları, restoran ve oteller, reji fabrikası ve diğer üretim birimlerinde işçilerin grev yapmakta oluşu nedeniyle *hürriyet yalnız ittifak eden işçiler için değildir!* diyerek bölgede durma noktasına gelen ticarî ve ekonomik işleyiş nedeniyle grevcileri eleştirmişti.³⁶ Aynı gazetenin bir gün sonraki nüshasında ise, kiremit ve tuğla fabrikası işçilerinin de greve başlaması sonrası; *böyle giderse ilkokul çocuklarının da okula gitmemek için grev yapmaya başlamaları uzak değildir!*³⁷ denerek, grevlerin fazlalığına eleştirel bir dille yaklaşmıştı.

³⁵ Tutku Vardağlı, *a.g.e.*, s. 34.

³⁶ "Selanik-Grevler", *Yeni Asır*, No: 1344, 27 Ağustos 1324, 9 Eylül 1908, s.2.

³⁷ "Selanik-Grevler", *Yeni Asır*, No: 1345, 28 Ağustos 1324, 10 Eylül 1908, s.2.

Tablo 4: Grevlerin Bölgesel Dağılımı (1908 Temmuz-1912)

Kent	Grev Sayısı	%
İstanbul	93	43
Selanik	52	24
İzmir	14	6
Zonguldak	9	4
Balıkesir	6	3
Aydın	5	3
Beyrut	4	2
Edirne	3	1
Manastır	3	1
Üsküp	3	1
Adapazarı	2	1
Girit	2	1
Samsun	2	1
Bilecik	2	1
Ankara	2	1
Bursa	2	1
Diğer (Adana, Ergani, Eskişehir, Halep, Kudüs, Midilli, Sivas, Muş, Kayseri, Konya, Sivas, İznik)	12	6
Toplam	216	100

Kaynak: Kadir Yıldırım, *Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)*, İstanbul Üni. SBE ÇEKO Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 394 ve 424'ten yararlanılarak düzenlenmiştir.

1908 yılıyla birlikte Rumeli bölgesinde yapılan grevlerde, önceki dönemlerden farklı olarak işçilerin sendika ve benzeri diğer işçi örgütleri öncülüğünde daha planlı ve örgütlü hareket etmeye başladığını görmekteyiz. Bölgede işçilerin sendikalaşması 1900'lerin başıyla birlikte başlamış, bu doğrultuda 1901 yılında Selanik Kavala'da tütün işçileri tarafından kurulan *Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti*, Osmanlı topraklarında sendikal nitelikte faaliyette bulunan ilk işçi cemiyetlerinden biri olmuştu. 1916 yılına kadar faaliyete devam eden cemiyet, özellikle 1905 yılında 10.000 işçinin katıldığı tütün işçilerinin grevine öncülük ederek dikkat çekmişti. Meşrutiyet'in ilanını takip eden dönemde de grev kararı alan örgütün söz konusu dönemde Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi işçilerden oluşan 4.100 kayıtlı üyesi vardı. 1912 yılına gelindiğinde ise cemiyet 10.000 işçiye hitap eden önemli bir işçi örgütü haline gelmişti.³⁸ Ekim 1907'de Filibe'deki demiryolları işçileri de kurdukları sendikalarıyla 1908 öncesi işçi örgütlenmesinin bir diğer temsilcisi olmuşlardı.³⁹

³⁸ Tutku Vardağlı, a.g.e., s. 39-43.

³⁹ BOA, DH. MKT. 1208/74. 27 N 1325. 3 Kasım 1907.

1908 yılıyla birlikte işçi hareketlerinin artması ve birçok grevin işçiler için ücret artışı ve diğer çeşitli haklarla sonuçlanmasıyla, işçiler arasında örgütlenme bilinci de beraberinde yükselmiş ve hızlı bir sendikalaşma sürecine girilmiştir. Taşoz'daki maden işçilerinin *İslam ve Rum Osmanlı Amele Derneği* (1908),⁴⁰ Selanik reji çalışanlarının *Tütün İşçileri Sendikası*⁴¹, Selanik ayakkabıcı işçilerinin *Kunduracı Kalfaları Cemiyeti* (1908)⁴²; İskeçe tütün işçilerinin *İskeçe Tütün Amelesi İrtibat ve Terakki Cemiyeti* (1911)⁴³; Selanik-Manastır hattındaki demiryolu işçilerinin *Amele Teavün Cemiyeti* (1911)⁴⁴; Drama tütün işçilerinin *Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti*(1909); Selanik limanı hamallarının *Osmanlı İştira Hamalları Cemiyeti* (1910)⁴⁵; Selanik deri işçilerinin *Debbağhane İşçileri Cemiyeti* (1909)⁴⁶; Selanik merkezli *Kanaviçe ve Süt İşçileri Cemiyeti* (1910), *Bulgar Matbaa İşçileri Cemiyeti* ve *Yahudi Matbaa İşçileri Cemiyeti*⁴⁷; yine Selanik'teki *Selanik Memurin ve Müstahdemin Sendikası* (1908)⁴⁸, *Tüccar Katip ve Müstahdemin Sendikası* (1908)⁴⁹ gibi işçi örgütleri 1908 yazından itibaren başlayarak kurulan ve Osmanlı çalışma hayatında faaliyette bulunan işçi örgütlerinden bazılarıydı. Selanik Valiliği'nin İstanbul'a ilettiği, bölgede hangi alanda bir sendika kurulsa fiyatların kısa süre sonra bir misli arttığı ve bölge ticaretinin bu durumdan olumsuz etkilendiğine yönelik rapor da, söz konusu cemiyetlerin faaliğini göstermekteydi.⁵⁰

Rumeli bölgesinde işçi örgütlenmesine ilişkin değinmemiz gereken bir diğer unsur, sosyalist nitelikli örgütlenmedir. Sosyalist nitelikli tüm işçi örgütleri arasında en fazla ön plana çıkan ve faaliyetleriyle dikkat çeken örgüt ise, 1909'da kurulan *Selanik Sosyalist İşçiler Federasyonu* olmuştur.⁵¹ Temmuz 1909'da şehrin tüm işçi örgütlerini kapsayacak bir çatı örgütüne dönüşme kararı alan Federasyon, 1910 yılında başta Tütün İşçileri Sendikası olmak üzere 14 işçi örgütü ve 5.000'den fazla üyesi olan bir işçi örgütü haline gelmişti.⁵² 1909 yılın-

⁴⁰ BOA, **TFR. I. SL.** 197/19688. 15 L 1326. 10 Kasım 1908.; "Şuûn", **Zaman**, No: 1, 6 Kasım 1908, s. 3.

⁴¹ Gıla Hadar, "Selanik'te Yahudi Tütün İşçileri: Toplumsal ve Etnik Mücadele Bağlamında Cinsiyet ve Aile", **Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih**, Der. Amila Butuovic ve Irvin Cemil Schick, Çev. Güliz Erginsoy, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 139-140.

⁴² "Şuunat", **Yeni Asır**, No: 1345, 29 Ağustos 1324, 11 Eylül 1908, s. 2.

⁴³ BOA, **DH. İD.** 107/24. 14 CA 1329. 13 Mayıs 1911.

⁴⁴ "Teavün Cemiyeti", **Tanin**, No: 895, 16 Şubat 1326, 1 Mart 1911, s. 3.

⁴⁵ BOA, **DH. İD.** 132/4. Lef. 22/1. 12 TE 1327. 25 Ekim 1911.

⁴⁶ BOA, **DH. MKT.** 2734/22. 20 Kanunusani 1324, 2 Şubat 1909.

⁴⁷ Orhan Türkdoğan, "19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda İşçi Sınıfının Doğuşu", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Yıl: 2, C. 2, S. 11, Nisan 1981, s. 10.

⁴⁸ **İttihad ve Terakki**, No: 40, 26 TE 1324, 8 Kasım 1908, s. 3.

⁴⁹ **İttihad ve Terakki**, No: 47, 4 TS 1324, 17 Kasım 1908, s. 4.

⁵⁰ BOA, **ŞD.** 2072/39. 16 M 1330. 6 Ocak 1912.

⁵¹ Şükrü Ilıcak, "Jewish Socialism in Ottoman Salonica", **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol. 2, No. 3, September 2002, s. 124-125.

⁵² Tutku Vardağlı, **a.g.e.**, s. 34-35.

da, Journal del Laborador (Laborador, Amele Gazetesi) adında Ladino, Türkçe, Bulgarca ve Yunanca olarak 4 dilde yayınlanan ve işçiler üzerinde oldukça etkili bir gazete de çıkarmıştı.⁵³

Federasyon 19 Haziran 1909'da, devlet kayıtlarında "*Memâlik-i Osmaniyede böyle bir içtima birinci defa olmak üzere vukua geliyor.*"⁵⁴ şeklinde geçen 6.000 kişinin katıldığı büyük bir miting düzenlemişti. Mitingin ana amacı grevler ve sendikalara yönelik olarak çıkarılması düşünülen Ta'til-i Eşgal Yasası'na karşı protestolar yapılması ve devletin bu geçici düzenlemenin yasalaştırılmasından vazgeçmesinin sağlanmasıydı.⁵⁵ Mitinge katılan işçi örgütlerinin ortak açıklamasında öne çıkan maddeler, Osmanlı işçilerinin maddi-manevi durumlarının ancak sendikalar aracılığıyla iyileştirilebileceği; sendikaların toplumun önemli bir kesimi olarak işçilerin sesinin duyurulmasında faydalı kurumlar olduğu ve desteklenmesi gerektiği; Avrupa ülkeleri örneklerinden de görüleceği üzere sendikaların varlığının ülkenin iktisadî gelişimine engel olmadığı; Kanun-ı Esasi ile elde edilmiş sendika kurma hakkının işçilerin elinden alınamayacağı; Osmanlı'nın farklı milletlerden ve etnik kimliklerden oluşan toplumunun birbiriyle anlaşması ve ortak hareket etmesinin ancak sendikalar sayesinde temin olunabileceği şeklindeydi.⁵⁶

Federasyon'un bir sonraki kitlesel eylemi, 28 Ağustos 1909'da düzenlediği uluslararası işçi eğlencesi olmuştu. 6.000'den fazla kişinin katıldığı etkinlikte konuşmacılar arasında kadın işçiler de vardı.⁵⁷ Federasyonun işçi ailelerini bir bütün olarak 1 Mayıs kutlamalarına, sendikaların düzenlediği gezi, eğlence ve pikniklere katma faaliyetleri, grev yapan işçilerin aileleri için bağışlar ve yemek paketleri toplayarak dağıtması, spor takımları kurarak sendikalar arası müsabakalar düzenlemesi, halk kütüphaneleri açması, akşam sınıfları tertip ederek genç kızlar tarafından okuma yazma dersleri vermesi vb. faaliyetleri işçiler arasında dayanışmayı ve bir sınıf olabilme bilincini artırmayı hedeflemekteydi.⁵⁸ Tüm bu hedef ve faaliyetleriyle Federasyon, Osmanlı işçi örgütlenmesinin geneli açısından oldukça üst bir konumda yer almakta ve farklı etnik-dini kimliklerden işçileri bir araya getirebilme çabalarıyla farklılığını ortaya koymaktaydı.

Federasyon her ne kadar Selanik sınırlarında sosyalist hareketler, hatta işçi hareketleri ve örgütlenmesi açısından en güçlü örgütse de, bölgenin tek sosyalist örgütü de değildi. Sosyalist federasyona göre daha sınırlı bir etki alanına sahip olmakla birlikte, sık sık bu federasyona tepki göstererek karşı çıkan Glavinof başkanlığındaki Bulgar Sosyalist Merkezi, diğer sosyalist örgütler arasında en fazla öne çıkanı olmuştu. Bunun dışında Selanik'te ticarî işlet-

⁵³ Gila Hadar, *a.g.e.*, s. 139.

⁵⁴ BOA, *DH. MKT.* 2855/6. 5 C 1327. 24 Haziran 1909.

⁵⁵ BOA, *DH. MKT.* 2880/29. 1 B 1327. 19 Temmuz 1909.; BOA, *T. TNF. MKT.* 147/49. 3 C 1327. 22 Haziran 1909.; BOA, *DH. MKT.* 2850/85. 1 C 1327. 20 Haziran 1909.

⁵⁶ BOA, *DH. MKT.* 2855/6. 5 C 1327. 24 Haziran 1909.; BOA, *BEO.* 3584/268795. 9 C 1327. 28 Haziran 1909.

⁵⁷ İ. Arda Odabaşı, "Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Beynelmillel Amele Eğlencesi, Rasim Haşmet Bey ve Amele Gazetesi", *Toplumsal Tarih*, S. 201, Eylül 2010, s. 72-73.

⁵⁸ Gila Hadar, *a.g.e.*, s. 152-153.

melerde çalışan Bulgar işçilerin kurduğu Selanik Osmanlı Sosyal Demokrat Amele Fırkası⁵⁹, Yenice Kazası'nda fabrika işçilerini sosyalizme yönlendirebilmek adına toplantılar yapan Ermeni Sosyalist Hınçakyan Cemiyeti vb. örgütler de Selanik'teki diğer sosyalist kuruluşlardı.⁶⁰ Bölgede Selanik dışındaki alanlarda ise Bulgar sosyalistler ön plandaydı. Manastır Eyaleti Köprülü Kazası'nda 1909'da Bulgarlar tarafından *Amele Kulübü* adı altında sosyalist bir fırka kurulmuştu.⁶¹ Üsküp, Selanik ve diğer bazı kazalarda daha bu tarzda cemiyetler kurulurken, Müslüman işçilerin de dâhil olmaları için toplantı yerlerinde içki içilmesi yasaklanarak sadece çay içilmesine izin verilmekteydi.⁶² Bu da dönem itibarıyla yaşanan ayrılıkçı ve bağımsızlık amaçlı faaliyetlerin, en azından işçi örgütlenmesi içinde çalışanlar için daha hafif yaşandığını göstermekteydi.

İşçi hareketleri ve işçi örgütlenmesi açısından Rumeli bölgesi genelinde yaşanan bu olumlu gelişmeler, 1912 yılına gelindiğinde bölge işçilerinin çalışma hayatında haklarını savunma açısından önemli oranda bilinçlenmesine imkân sağlamıştır. Ancak bu süreç, çalışma hayatının tamamen dışında bir neden olarak 1912'de başlayan Balkan Savaşları'yla birlikte altından kalkılamayacak bir darbe yenmesiyle kesilecektir.

3. Balkan Savaşları ve Osmanlı'da İşçi Hareketleri

Osmanlı işçi hareketleri ve işçi örgütlenmesi açısından tüm imparatorluk içinde en fazla öne çıkan bölgelerden birisi olan Selanik merkezli Rumeli bölgesi, yukarıda da görüldüğü üzere 1908'de yaşanan kırılmayla birlikte, gerek grevler gerekse sendikal örgütlenme açısından önemli bir ivme yakalamıştı. İşçi hareketlerinin en önemli kalemi olarak grevlerin bölgede yaşadığı gelişime detaylı olarak değinmiştik. Ancak bu gelişimin daha önemli bir özelliği ise, hem Rumeli bölgesi içinde, hem de bölge sınırlarını aşarak İstanbul'a kadar ulaşacak şekilde işçi örgütleri arasında bir bağ kurulmaya başlandığının görülmesiydi.

İşçi örgütlerinin işçi dayanışması örneği sergileyecek şekilde bölge içinde birlikte hareket etmeye başladığına dair grevler üzerinden çeşitli somut örnekler verebiliriz. Örneğin 1911 yılında Selanik'te olduğu gibi, tütün işçilerinin 400'ü erkek 90'ı kadın olmak üzere 490 işçiyle gerçekleştirdikleri grevine; bölgedeki hamal ve terzi sendikaları destek ziyaretinde bulunmuştu.⁶³ Grevci işçiler diğer sendikaların da verdiği destekle büyük bir miting yapmış ve hükümetin dikkatini çekmeye çalışmıştı. Miting sonucu alınan kararlar arasında sadece ücret artışı değil, 14 yaşından küçük kimsenin çalıştırılmaması, 18 yaşından küçükler için çalışma saatlerinin azaltılması, devletin işçileri daha fazla koruyacak şekilde zorlanması, yürürlükteki toplanma ve grev kanunlarının işçilerin daha serbest hareket etmesine imkân sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gibi hükümler vardı.⁶⁴ Şirkete verilen talep listesi

⁵⁹ BOA, **DH. İD.** 126/7. 28 ZA 1328. 1 Aralık 1910.

⁶⁰ Tutku Vardağlı, **a.g.e.**, s. 35-36.

⁶¹ BOA, **TFR. I. KV.** 215/21444. 3 M 1327. 25 Ocak 1909.

⁶² BOA, **DH. MKT. PRK.** 2817/53. 12 M 1327. 3 Şubat 1909.

⁶³ Gila Hadar, **a.g.e.**, s. 144-145.

⁶⁴ "Reji Amelesinin Grevi", **Tanin**, No: 932, 25 Mart 1327, 7 Nisan 1911, s. 2.

de Osmanlı işçi kesimi içinde dönem itibarıyla Selanik işçilerinin farklılığını ve bilinçliliğini de yansıtmaktaydı. Buna göre işçi talepleri;

- Geçinme indeksine göre ücret artışı,
- Sendikasıız işçilerin çalıştırılmasının yasaklanması,
- Üretim kotalarına göre değil, çalışma saatine göre ücret ödenmesi,
- Erkek işçilerin yerine kadın işçilerin istihdam edilmemesi (söz konusu dönemde Selanik'te işverenler erkek işçileri işlerinden çıkararak yerlerine daha uysal ve itaatkâr olan, aynı zamanda daha ucuza çalışan kadın işçileri istihdam etmekteydi.),
- İş gününün kışın 7-8 saate, yazın 10-11 saate kısaltılması şeklindeydi.⁶⁵

Talepler incelendiğinde, 1908 yılında başlayan ücret artışı ve çalışma süresinin kısaltılmasına yönelik plansız ve örgütsüz grevlerden, işçi taleplerinin oldukça derinleştiği ve çeşitlendiği, örgütlenmenin önemini kavramış, nitelikli ve planlı iş bırakma eylemlerine geçilmiş olduğu görülmektedir.

İşçi dayanışmasının gelişimine yönelik bir diğer örneği, Rumeli'de farklı bölgelerde birbiriyle bağlantılı ve haberdar olarak kurulan işçi örgütleri üzerinden takip edebilmekteyiz. Nitekim 1910 yılında Kavala'da tütün işçileri bir sendika kurmak için nizamnamelerini hazırlayıp Selanik Valiliğine verdiklerinde, çok kısa bir süre içinde Drama'daki tütün işçileri de *Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti* adı altında örgütlenip nizamnamelerini Valiliğe sunmuşlardı.⁶⁶ Her iki sendikanın nizamnamesini incelediğimizde, işçi cemiyetlerinin amaçlarından üyelerin vereceği aidata ve faaliyet planlarına kadar çoğu maddenin aynı olduğu görülmektedir. İki nizamname arasındaki tek farklılık, yönetim kurulunun Drama'daki cemiyet için 32 değil de 15 kişi olarak belirlenmiş olmasıydı.⁶⁷ Bu da farklı bölgedeki iki işçi grubu ve sendikalarının birlikte hareket ettiğini göstermektedir.

1911 yılında ise, İskeçe'de 1.500 üyeye sahip *İskeçe Tütün Amelesi İrtibat ve Terakki Cemiyeti* öncülüğünde tütün işçileri bir grev ilan etmiş⁶⁸, Selanik Reji'de çalışan tütün işçileri de onlarla birlikte iş bırakarak greve başlamıştı.⁶⁹ İskeçe ve Selanik tütün işçilerinin birbiriyle bağlantılı şekilde aynı anda greve başlamalarının yanında, daha dikkat çekici bir nokta ise, bu iki işçi grubuyla birlikte İstanbul Cibali'deki tütün işçilerinin de sendikaları öncülüğünde grev ilan etmesiydi.⁷⁰ İstanbul'daki tütün işçilerinin taleplerini incelediğimizde, hem İskeçe, hem de Selanik'teki işçilerle aynı maddeler üzerinde durulduğunu görmekteyiz. Buna göre üç bölgede de işçiler, 14 yaşından küçük işçi çalıştırılmaması, 14-18 yaş arasındaki işçilerin çalışma saatlerinin sınırlandırılması, geçinme indeksine göre ücret artışı, erkek işçilerin yerine kadın işçi istihdam edilmemesi vb. taleplerde bulunarak greve başlamışlardı. İşçi örgütlenmesi açısından en fazla dikkat çeken talep ise, yine her üç işçi grubunun yer verdiği

⁶⁵ Gila Hadar, *a.g.e.*, s. 144-145.

⁶⁶ BOA, **BEO.** 3792/284383. 7 Ş 1328. 14 Ağustos 1910.

⁶⁷ BOA, **DH. İD.** 132/4. *a.g.e.*

⁶⁸ BOA, **DH. İD.** 107/24. 14 CA 1329. 13 Mayıs 1911.

⁶⁹ Gila Hadar, *a.g.e.*, s. 144-145.

⁷⁰ "Reji Amelesinin Ta'til-i Eşgali", **Sa'y ve Amel**, No: 8, 23 Mart 1327, 5 Nisan 1911, s. 16.; BOA, **DH. EUM. KADL.** 14/22. 17 R 1327. 17 Nisan 1911.

sendika üyesi olmayan işçi istihdamının yasaklanmasıydı.⁷¹ Bu da işçi cemiyetlerinin bir nevi *kapalı işyeri şartının* kabul edilmesini istediği anlamına gelmekteydi. 1908’de ücret artışı odaklı grevlerden, 1911’de yukarıdaki gibi oldukça ayrıntılı talepler içeren grevlere geçilmesi şüphesiz işçi cemiyetlerinin giderek güçlendiği ve gelişme gösterdiği anlamına gelmekteydi.

1908 yazından başlayarak 1912 yılına kadar geçen sürede Osmanlı işçilerinin farklı bölgelerdeki çalışanlar arasında dayanışmanın da artmasına imkân sağlayacak şekilde yaşadığı bu olumlu gelişim, 1912 yılında çalışma hayatının içsel dinamiklerinin tamamen dışındaki bir etkenle, yani Balkan Savaşları’yla önemli bir darbe yemişti. Bu darbenin en olumsuz yanı ise, Rumeli bölgesinin söz konusu savaşlarla birlikte bir daha geri dönmeyecek şekilde Osmanlı hâkimiyetinden çıkması ve işçi hareketleri ile işçi örgütlenmesine yönelik yukarıda değindiğimiz birlikte hareket örneklerinin tamamen kesilecek olmasıydı.

Tablo 5: Grevlerin Bölgesel Dağılımı (1919-1922)

Kent	Grev Sayısı	%
İstanbul	31	91
Zonguldak	2	6
İzmir	1	3
Toplam	34	100

Kaynak: Kadir Yıldırım, Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922), İstanbul Üni. SBE ÇEKO Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 442’den yararlanılarak düzenlenmiştir.

Rumeli bölgesinin kaybedilmiş olması, ülkenin diğer bölgelerini de etkileyecek şekilde işçi hareketlerinin zayıflamasına yol açmıştı. Balkan Savaşları’nın son bulduğu 1913 yılından hemen sonra 1914 yılında başlayan ve dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı, toplumdaki tüm sosyal ve ekonomik gelişmeler için olduğu gibi, işçi hareketleri ve işçi örgütlenmesi için de bir sessizlik, askıda kalma dönemi olarak geçmişti. Bu dönemin sona ermesi sonrası, 1919 yılıyla birlikte işçi hareketleri de tekrar hız kazanmış, İmparatorluğun yerini Cumhuriyet’e bırakacağı 1923 yılının hemen öncesine, yani 1922 yılı sonuna kadar da çeşitli siyasî partiler ve sendikalar altında işçiler tekrar örgütlenmeye başlamıştı. Ancak 1919-1922 arasındaki bu dört yıllık süreç içinde yapılan grevlerin gerek iş kolları, gerekse bölgeler arasındaki dağılımına baktığımızda, Rumeli bölgesinin kaybının orta ve uzun vadede Osmanlı işçi hareketlerine yönelik olumsuz etkisi açıkça görünmektedir. Tablo 5’ten de görülebileceği gibi Rumeli bölgesinin kaybedilmesinin bölgesel olarak grevlerin dağılımı açısından anlamı, *işçi hareketleri ve örgütlenmesinin İstanbul’a hapsedilmesi* olmuştu. Söz konusu dönem için tespit edebildiğimiz 34 grevin % 91’i, yani 31’i İstanbul’da yapılmış, İstanbul dışında tüm ülke sınırlarında sadece Zonguldak ve İzmir grevlere sahne olan diğer şehirler olmuştu. 1870’lerden

⁷¹ “Reji Amelesinin Grevi”, **Tanin**, No: 932, 25 Mart 1327, 7 Nisan 1911, s. 2.

itibaren incelediğimiz tüm dönemlerde İstanbul'la birlikte işçi hareketlerinde en fazla öne çıkan bölge olan Selanik merkezli Rumeli bölgesinin kaybı, grevlerin bölgesel dağılımındaki çeşitliliğin azalmasının da en önemli nedeniydi.

Balkan Savaşları'yla Rumeli bölgesinin kaybının Osmanlı'da işçi hareketleri üzerindeki etkisini grevlerin sektörel dağılımı açısından incelediğimizde ise, gıda sektöründe yapılan grevlerin sayısal gelişimi, yaşanan gerilemeyi de açıkça göstermektedir. Nitekim 1872-1908 dönemindeki grevleri konu edindiğimiz Tablo 1'de gıda sektöründe yapılan grevlerin tüm iş kolları arasında ikinci; Temmuz 1908-1912 dönemini gösteren Tablo 2'de ise birinci olduğunu ve en çok iş bırakma eylemine sahne olan sektör olduğunu görmüştük. Toplam 34 iş bırakma eylemi tespit edebildiğimiz 1919-1922 döneminde ise, 4 yıl içinde bu alanda sadece 2 tane grev yapılmış ve sektör, işkolları içinde grev sayısı açısından 7. sıraya gerilemiştir. Tütün işçilerinin yaptığı grevlerin bu sektörde yer verebileceğimiz grevlerin neredeyse tamamına yakını oluşturduğunu göz önüne aldığımızda, bu kesimde azalan grev sayısını tütün işçilerinin çalışma ve yaşam şartlarının iyileştirilmesiyle ifade etmeye çalışmak, mali açıdan gittikçe daha zor duruma düşen ülke şartları dikkate alındığında oldukça zorlayıcı bir yorum olacaktır. Gıda sektöründe 1912'ye kadar yapılan grevlerin büyük çoğunluğunun Selanik, Kavala, Drama, İskeçe gibi Balkan Savaşları'yla Osmanlı hâkimiyetinden çıkan bölgelerde yapılmış olması, 1919-1922 döneminde bu sektörün işçi hareketleri açısından yaşadığı gerilemenin de nedenini ortaya koymaktadır.⁷²

SONUÇ

19. yüzyıl, Osmanlı açısından Avrupa karşısında iktisadî ve askerî açıdan geri kalmışlığın önlenmesi amacıyla sosyal, siyasî, ekonomik vb. her alanda çok sayıda reformun yapıldığı zorlu bir dönem olmuştur. İktisadî açıdan yapılan reformların en önemli ayağı ise, gerek kamu öncülüğünde, gerek özel sektörün desteklenmesiyle, gerekse demiryolu, limanlar, tütün sanayi, madencilik vb. alanlarda yabancı sermayenin teşvik edilmesiyle fabrikalar açılmasının sağlanması şeklinde olmuştur. Bu yatırımların doğal bir sonucu olarak, İmparatorluk sınırlarında çok sayıda işçi çalıştıran ve geleneksel zanaat sistemindeki ailevi ilişkiler yerine, işçi ve işveren tarafları arasında sınırların daha belirgin olduğu ve bu iki kesim arasındaki ilişkilerin daha kurumsal hale geldiği yeni bir üretim tarzı ile karşı karşıya kalınmıştır. İktisadî ve sosyal hayatın genelinde olduğu gibi, çalışma hayatında da özellikle işçi kesimi için maddî manevî yaşam ve çalışma şartlarının zorlaşmasıyla birlikte, Avrupa ülkelerinin daha önceki dönemlerde yaşadığı gelişmelerin benzeri bir şekilde işçi hareketleri artmaya başlamıştır. 1870'lerden itibaren süreklilik kazanan bu işçi hareketleri, 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile birlikte sosyal, ekonomik ve psikolojik ortamın da işçiler lehine daha fazla özgürlük vadeden bir yapıya bürünmesi sonucu ülke geneline yaygınlaşmış, grevlerde de önemli bir artış yaşanmıştır. İşçi hareketlerinde yaşanan bu gelişmenin bir diğer önemli ayağı ise, işçiler arasındaki artan dayanışma bilinciyle birlikte işçi örgütlenmesinin de hız kazanması ve çok sayıda sendika kurulması olmuştur.

⁷² Kadir Yıldırım, *a.g.e.*, s. 440.

İşçi hareketleri ve işçi örgütlenmesi açısından 1870'lerle başlayan bu gelişmeler, İmparatorluk sınırları içinde İstanbul'dan sonra en fazla, Selanik, Drama, Kavala, İskeçe, Velez ve Üsküp gibi önemli sayıda işçi barındıran Rumeli bölgesinde görülmüştür. Nitekim özellikle 1900'lerle birlikte bölgede tütün işçileri öncülüğünde iş bırakma eylemleri artmaya başlar-ken, kurulan sendikalar da bu eylemlerin öncülüğünü yaparak işçileri örgütlemeye başlamış-tır. 1908 yılından sonra, Selanik öncülüğünde bölge, grevler açısından en fazla artışın yaşan-dığı yer olmuştur. 1910 yılıyla birlikte ise, işçi örgütlerinin ilk olarak Rumeli bölgesi içinde-ki diğer işçi örgütleriyle, daha sonra da İstanbul'a da yayılacak şekilde farklı bölgelerdeki işçi örgütleriyle birlikte hareket etmeye başladığı görülmüştür. Bu da, bir bölgede ilan edilen bir grevi, hemen başka bir bölgede de aynı taleplerle grev ilan edilmesi, bir bölgede kurulan sendikayı, nizamnamesinde çok küçük farklılıklara yer verecek şekilde başka bir bölgede sendika kurulması ve farklı mesleklerden işçiler arasında işçi eylemlerinde dayanışma ör-nekleri görülmesinin takip etmesi şeklinde özetleyebileceğimiz bir işçi dayanışmasının orta-ya çıkmasına yol açmıştır. Bahsettiğimiz bu işçi dayanışmasının İmparatorluk içindeki lider-liğini ise, çalışmada somut örneklerle de gösterdiğimiz üzere Rumeli bölgesi işçileri yapmış-tır.

1912 yılına gelindiğinde ise, çalışma hayatının kendi içsel dinamiklerinin tamamen dı-şında bir gelişme olarak Balkan Savaşları nedeniyle, oluşum ve gelişimine değindiğimiz bu işçi dayanışması ve Osmanlı'da işçi hareketleri önemli bir darbe yemiştir. Bu savaşlar sonu-cunda, işçi hareketleri ve işçi örgütlenmesinin niceliksel ve niteliksel anlamda en yoğun yaşandığı bölgelerden biri olan Rumeli bölgesinin Osmanlı hâkimiyetinden çıkması, Osman-lı'da işçi hareketlerinin sayısal anlamda yaşadığı azalma dışında, grev vb. eylemlerin İstan-bul'a hapsolmesine, bununla birlikte Osmanlı işçi sınıfının başsız kalmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

- BOA, **BEO.** 2457/184231. 22 N 1322. 30 Kasım 1904.
 BOA, **BEO.** 2577/193271. 13 RA 1323. 18 Mayıs 1905.
 BOA, **BEO.** 3584/268795. 9 C 1327. 28 Haziran 1909.
 BOA, **BEO.** 3792/284383. 7 Ş 1328. 14 Ağustos 1910.
 BOA, **DH. EUM. KADL.** 14/22. 17 R 1327. 17 Nisan 1911.
 BOA, **DH. İD.** 107/24. 14 CA 1329. 13 Mayıs 1911.
 BOA, **DH. İD.** 126/7. 28 ZA 1328. 1 Aralık 1910.
 BOA, **DH. İD.** 132/4. Lef. 22/1. 12 TE 1327. 25 Ekim 1911.
 BOA, **DH. MKT.** 1208/74. 27 N 1325. 3 Kasım 1907.
 BOA, **DH. MKT.** 2712/3. 25 Z 1325. 29 Ocak 1908.
 BOA, **DH. MKT.** 2734/22. 20 KS 1324, 2 Şubat 1909.
 BOA, **DH. MKT.** 2850/85. 1 C 1327. 20 Haziran 1909.
 BOA, **DH. MKT.** 2855/6. 5 C 1327. 24 Haziran 1909.
 BOA, **DH. MKT.** 2880/29. 1 B 1327. 19 Temmuz 1909.

- BOA, **DH. MKT.** 912/53. 8 L 1322. 16 Aralık 1904.
 BOA, **DH. MKT. PRK.** 2802/131. 21 N 1326. 17 Ekim 1908.
 BOA, **DH. MKT. PRK.** 2817/53. 12 M 1327. 3 Şubat 1909.
 BOA, **İ. HUS.** 123/1322N-069. 13 N 1322. 21 Kasım 1904.
 BOA, **ŞD.** 2072/39. 16 M 1330. 6 Ocak 1912.
 BOA, **T. TNF. MKT.** 147/49. 3 C 1327. 22 Haziran 1909.
 BOA, **TFR. I. ED.** 7/611. 2 RA 1322. 17 Mayıs 1904.
 BOA, **TFR. I. KV.** 215/21444. 3 M 1327. 25 Ocak 1909.
 BOA, **TFR. I. SL.** 197/19688. 15 L 1326. 10 Kasım 1908.
 BOA, **TFR. I. SL.** 67/6659. 26 M 1323. 2 Nisan 1905.
 BOA, **TFR. I. SL.** 67/6659. 26 M 1323. 2 Nisan 1905.
 BOA, **TFR. I. SL.** 68/6732. 3 S 1323. 9 Nisan 1905.
 BOA, **Y. PRK. ASK.** 227/86. 17 M 1323. 24 Mart 1905.

MATBU ESERLER

- “Şuunat”, **Yeni Asır**, No: 1345, 29 Ağustos 1324, 11 Eylül 1908.
 “Grevler ve Netâyici”, **İkdam**, Numara: 5141, 16 Eylül 1908.
 “Reji Amelesinin Grevi”, **Tanin**, No: 932, 25 Mart 1327, 7 Nisan 1911.
 “Reji Amelesinin Ta’til-i Eşgali”, **Sa’y ve Amel**, No: 8, 23 Mart 1327, 5 Nisan 1911.
 “Selanik-Grevler”, **Yeni Asır**, No: 1344, 27 Ağustos 1324, 9 Eylül 1908.
 “Selanik-Grevler”, **Yeni Asır**, No: 1345, 28 Ağustos 1324, 10 Eylül 1908.
 “Şuûn”, **Zaman**, No: 1, 6 Kasım 1908.
 “Ta’til-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat”, **DÜSTUR**, Tertip 2, C. 1, Dersaadet, Matbaa-i Osmani, 1911.
 “Teavün Cemiyeti”, **Tanin**, No: 895, 16 Şubat 1326, 1 Mart 1911.
 “Terakki-i Ziraat”, **Şark**, No: 97, 11 Mart 1290, 23 Mart 1874.
 AKKUŞ Yakup, **Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdarî-Malî İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)**, İstanbul Üni. SBE İktisat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.
 AVCI Halil Ersin, **Türkiye 1908-İngiliz Büyükelçisi Sir Gerard Lowther’in 1908 Yılı Türkiye Raporu (Çeviri ve Değerlendirme)**, Çanakkale 18 Mart Üni. Ofset Tesisleri, Çanakkale 2003.
 BAER Marc, “Globalization, Cosmopolitanism, and the Dönme in Ottoman Salonica and Turkish Istanbul”, **Journal of World History**, Vol. 18, No. 2, 2007, s. 141-170.
 BERBER Engin, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan Bir Eylem: İzmir Liman İşçileri”, **European Journal of Turkish Studies**, 11/2010, (Çevrimiçi) <http://ejts.revues.org/index4303.html>, 16.06.2011.

- GÜLMEZ Mesut, “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları (1839-1919)”, **Tanzimattan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 792-802.
- GÜRAN Tevfik, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, Eren Yayınları, İstanbul 1998.
- , “Osmanlı Tarım Ekonomisi, 1840-1910”, **Türk İktisat Tarihi Yıllığı**, S. 1, İstanbul, İÜ İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İctimâiyât Tarihi Araştırmaları Merkezi, 1987, s. 225-303.
- GÜZEL Şehmus, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İşçi Hareketi ve Grevler”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 803-828.
- , “İlk Grev”, **Tarih ve Toplum**, S. 119, Kasım 1993, s. 40-41.
- HADAR Gıla, “Selanik’te Yahudi Tütün İşçileri: Toplumsal ve Etnik Mücadele Bağlamında Cinsiyet ve Aile”, **Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih**, Der. Amila Butuovic ve Irvin Cemil Schick, Çev. Güliz Erginsoy, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 137-161.
- ILICAK Şükrü, “Jewish Socialism in Ottoman Salonica”, **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol. 2, No. 3, September 2002, s. 115-146.
- İttihad ve Terakki**, No: 40, 26 TE 1324, 8 Kasım 1908.
- İttihad ve Terakki**, No: 47, 4 TS 1324, 17 Kasım 1908.
- KOÇ Yıldırım, **Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
- MAKAL Ahmet, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920 – Türkiye Çalışma İlişkileri Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara 1997.
- Mehmed Cavid, “Ta’til-i Eşgal Meselesi”, **Servet-i Fünun**, No: 21, 2 Ağustos 1324, 15 Ağustos 1908.
- NAR Alberto, “The Jews of Thessaloniki March Through Time”, **The International Association of Jewish Lawyers and Jurists : JUSTICE – Special Issue: Remember Salonika**, Tel Aviv Spring 1999, s. 9-13.
- ODABAŞI İ. Arda, “Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu’nun Beynelmilel Amele Eğlencesi, Rasim Haşmet Bey ve Amele Gazetesi”, **Toplumsal Tarih**, S. 201, Eylül 2010, s. 69-73.
- ÖKÇÜN Gündüz, **Ta’til-i Eşgal Kanunu, 1909 Belgeler-Yorumlar**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- PAMUK Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, 5. Bsk., İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- QUATAERT Donald, “Selanik’teki İşçiler, 1850-1912”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950**, Der. Donald Quataert ve Erik J. Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 97-122.
- TÜRKDOĞAN Orhan, “19. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda İşçi Sınıfının Doğuşu”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Yıl: 2, C. 2, S. 11, Nisan 1981, s. 5-22.

VARDAĞLI Tutku, “1908’e Giden Yolda İşçi Hareketleri: Selanik Vilayeti Tütün İşçileri”, **Düne Bakarak Bugünü Anlamak – 2008’den 1908’e Bakmak**, Yayına Haz.: Mutlu Dursun ve Tutku Vardağlı, Tarem Yayınları, İstanbul 2009, s. 33-44.

YEDİYILDIZ Bahaeddin, “Osmanlı Toplumu”, **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, Cilt 1, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), İstanbul 1994, s. 439-510.

YILDIRIM Kadir, **Osmanlı Çalışma Hayatında İşçi Örgütlenmesi ve İşçi Hareketlerinin Gelişimi (1870-1922)**, İstanbul Üni. SBE ÇEKO Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.